

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
Відділ освіти Волноваської РДА
Ольгинська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів

**«Розвиток творчих здібностей
учнів на уроках мови та літе-
ратури з використанням інно-
ваційних методів»**

Вчитель української мови та літе-
ратури
Ольгинської ЗОШ І-ІІІ ступенів
Недолужко Лариса Миколаївна

2013

Найбільший успіх мають ті методи, які в центр уваги ставлять учня

Формування всебічно розвиненої людини, висококультурної, активної особистості, здатної до ефективної продуктивної діяльності в певній сфері, - це доконечна потреба демократичного суспільства в Україні. І саме сучасна школа повинна бути тимсоціальним інститутом, що робить вирішальний внесок у формування інтелекту, самосвідомості нації, забезпечення її фізичного й духовного здоров'я. Тому головне завдання навчальних закладів – створення умов для повноцінної життєдіяльності кожної дитини.

З-поміж причин, які гальмують оновлення освіти, зазвичай називають односторонність, дисгармонійність, коли школярі замість цілісного соціокультурного досвіду засвоюють лише фрагменти його. Знансвий підхід до навчання неспроможний забезпечити ефективність процесу соціалізації особистості, що передбачає розвиток інтелекту, емоційної сфери, вироблення стійкості до стресу, упевненості в собі, позитивного ставлення до світу і сприйняття себе й інших, виховання самостійності, формування усвідомленої потреби в самоактуалізації, самовдосконаленні.

Про важливість інтелектуальних можливостей особистості писав В. Сухомлинський: «У процесі навчання здійснюється головна мета розумового виховання – розвиток інтелекту. Ідеалом школи ... є те, щоб у життя не вступила жодна розумово невихована людина».

Важливість соціального значення інтелекту зазначена і в державних документах (Указ Президента про затвердження «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті», Закон України «Про загальну середню освіту», новий Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти), згідно з якими інтелект в Україні повинен стати дієвим чинником державо-, культуро- і людинотворення, як того потребує сучасна модель цивілізаційного поступу людства.

Як сказано у Біблії, «Спочатку було СЛОВО...». Усі таємниці світу, щасливі і тривожні, досконало передані словами. Нам Господом дарована одна з найгарніших і наймилозвучніших мов світу. Досконале володіння мовою та писемною культурою є ознакою духовного багатства людини та її інтелектуального потенціалу. Тому узагальнений образ сучасного учня, на думку українських і зарубіжних учених, має поєднувати такі основні якості: активність, ініціативність, рішучість, комунікабельність, персональну відповідаль-

ність, упевненість у собі, уміння аналізувати, здійснювати самоконтроль, працювати в колективі та ін.

Григорій Ващенко вважав, що школа, з одного боку, мусить дати учням певну суму наукових знань, виробити в них науковий світогляд, а з другого, - «виховати в них формальні здібності інтелекту», без яких людина «не зможе рухати культуру вперед», їй потрібні логічне мислення і творча фантазія. Адже у кожній дитині природою закладений певний творчий потенціал. Виявити здібності, розвинути їх якомога повніше можна лише впровадженням нестандартних елементів уроку з урахуванням особистісно зорієнтованого підходу до навчально-виховного процесу, що дедалі більше привертає увагу педагогічної громадськості..

Отже, повернути учням інтерес до шкільних предметів, зробити навчання цікавим, посилити бажання учитися спонукало мене до пошуків. На мою думку, сприяти вирішенню поставлених перед освітою завдань мають інтерактивні технології навчання. Саме цим обумовлюється актуальність представленого досвіду. Новизна досвіду полягає в оригінальному використанні інноваційних технологій (інтерактивного навчання, методу проєктів, проблемного навчання, колективного взаємонавчання, ІКТ, елементів дослідницької роботи) у вивченні української мови та літератури.

Теоретичною основою досвіду є технологія інтерактивного навчання (Дж. Шерман, Г.Фріц, С.Ренегар, Дж. Фредерік, М.Сілберман, О.Пометун, Л.Пироженко, Т.Ремех); технологія «Метод проєктів» (В.Гузєєв); технологія колективного взаємонавчання(О. Рівін), технологія проблемного навчання (Дж. Дьюї, М.Махмутов, Т.Льїна, Г.Вернер, В.Окоп, А.Матюшкін, П.Підкасистий); технологія комп'ютерного (інформаційного) навчання (А.Єршов).

Реалізація інноваційного підходу до навчання учнів дозволяє підняти на якісно новий рівень педагогічний процес, підвищити рівень навчальних досягнень, забезпечує психолого-емоційну комфортність і подальшу соціальну адаптованість школярів, готовність реалізувати особисті якості в індивідуальній чи колективній діяльності (в системі «учитель - учень», «учень - учень»). Первинним стає не вивчення мовного матеріалу, а організація словесної творчості:

- через різні форми й методи проєктної, інтерактивної діяльності;

· через систему комплексних вправ за ступенем допомоги, рівнем творчості, способами інтеграції видів діяльності.

Урок рідної мови та літератури... То ж яким він має бути сьогодні? Що може стати першим кроком на шляху до глибокого взаєморозуміння між учителем та учнем? Як зробити, щоб урок був радісним і цікавим, щоб розкрив творчий потенціал особистості, поставив у ситуацію морального вибору й прийняття самостійного рішення? Ці питання не раз змушували мене замислитися й шукати відповіді. І стала шукати...

Ще на початку своєї педагогічної діяльності я помітила, що краще засвоюється той матеріал, до якого в учнів є інтерес. Принцип, яким керуюсь під час проведення уроку, - повинно бути цікаво. Пошуки були спрямовані на працю всіх учнів у співтворчості з учителем, яка розвиває творчі здібності, сприяє самостійному здобуванню знань, диференціює та індивідуалізує процес навчання, стимулює роботу з додатковою літературою, розвиває аналітичне мислення, вміння робити узагальнення, формує в учнів навички самооцінки та самоконтролю своєї навчальної діяльності.

Саме тому я дедалі більше уваги приділяю впровадженню інноваційних педагогічних технологій, які спонукають школярів до творчої діяльності. Моє переконання ґрунтується на тому, що саме розвиток творчих здібностей робить усе навчання усвідомленим, виробляє у дітей потребу у творчій та дослідницькій роботі. І я особисто в цьому впевнилась, бо декілька років поспіль працюю над методичною проблемою: **«Розвиток творчих здібностей учнів на уроках мови та літератури з використання інноваційних методів»**. Вважаю своїм головним завданням допомогти учневі знайти себе в житті, пробудити чи розвинути творчий потенціал дитини. Основна мета моєї діяльності - це пошук шляхів «навчати навчатись»; формування творчої особистості, ключових компетентностей; створення ситуації успіху; адаптація дитини до умов сучасного життя.

Залучаючи до процесу навчання усіх учнів класу, свій урок будую на основі діалогу, забезпечуючи тим самим простір для осмислення школярами не тільки свого, але й чужого досвіду, надаю можливість учневі самому моделювати ситуацію в нових умовах; продуктивні творчі суперечки приводять учнів не тільки до адекватного розуміння суті художнього твору, але й мають колосальний виховний ефект, роблять кожного учасника заняття активним шукачем шляхів і засобів вирішення тієї чи іншої проблеми.

Як відомо, розвивати творчі здібності можна по-різному. Окремі учні (обдаровані) переважно самостійно тренують свої задатки, щоб розвинути їх у здібності, і удосконалити їх, щоб вони стали творчими. Завдання учителя – управляти процесами творчого пошуку, йдучи від простого до складного: створювати ситуації, що сприяють творчій активності та спрямованості школяра, розвивати його уяву, асоціативне мислення, здатність розу-

міти закономірності, прагнення постійно вдосконалюватися, розв'язувати дедалі складніші творчі завдання. Для цього потрібні такі педагогічні технології, які не лише забезпечують поповнення знань і вмінь з предмета, а й розвивають пізнавальну активність, самостійність, здатність творчо виконувати завдання. Ймовірно, що саме інтерактивні технології навчання є нині найефективнішими.

Як зазначають дослідники, інноваційний підхід забезпечує позитивну мотивацію здобуття знань, активне функціонування інтелектуальних та вольових сфер, дає відчуття потреби у самоосвіті, формує стійкий інтерес до предмета, сприяє розвитку творчої особистості. Вважаю, що кожний учитель має перейматися ефективністю власної та учнівської співпраці й шукати складові успішної взаємодії. А проектуючи урок, включаючи в його структуру той чи інший елемент, не забувати ставити собі запитання: Навіщо я це роблю? Чи досягну я тієї мети, якої прагну? Адже одноманітність уроків знижує учнівську активність, притупляє увагу. Тому нестандартні уроки з використанням інноваційних технологій – це не самоціль, а органічний стиль навчання.

Учити самого себе – девіз кожної особистості. Відомо, що рівень кваліфікації та педагогічної майстерності в кожного педагога свій, тому кожен обирає власну тему, працюючи над певною проблемою, а також форми методичної роботи, засоби вдосконалення педагогічної техніки і технології. А зараз питання підвищення компетентності вчителя особливо актуальне. Ось чому вважаю необхідним участь учителів у професійних майстер-класах, конкурсах педагогічної майстерності, оскільки це дозволяє не тільки оцінити свій професійний рівень відносно інших учасників, але й перейняти вдалі педагогічні та методичні знахідки колег.

Успішне використання тієї чи іншої технології навчання вимагає від педагога глибоких знань навчального предмета, педагогіки, психології; залежить від ерудиції, практичних умінь учителя, його творчості та майстерності. Педагог має вільно володіти методиками, які формують світогляд, ціннісні орієнтації дитини, вміння й навички, необхідні для життєвого та професійного вибору. Тому моє педагогічне кредо - «Щоб мати право вчити інших, потрібно постійно вчитися самому» - повністю відображає глибинну суть підходів до організації педагогічної діяльності.

Незважаючи на розмаїття нововведень, основною формою організації навчальної діяльності залишається урок. Яким йому бути, вирішує вчитель. Я цілком погоджуюсь із думкою В. Сухомлинського: «Урок – це дзеркало загальної і педагогічної культури вчителя, мірило його інтелектуального багатства, показник його кругозору, ерудиції».

Яким же повинен бути сучасний урок? З роками пошуків упевнилась, що необхідно шукати такі форми проведення уроку, які захопили б, принесли радість і задоволення, активізували пізнавальну діяльність школярів.

Створення ситуації успіху для дитини вважаю необхідною умовою ефективної роботи з дітьми. На своїх уроках намагаюся дати учням основні пізнавальні та громадянські вміння: прищепити їм позитивне ставлення до навчання, виховати впевненість у власних здібностях, активізувати мотивацію до самовдосконалення і саморозвитку, використовуючи інноваційні технології. Упевнена, що ці методи є основним способом створення атмосфери у класі, який найліпшим чином сприяє співпраці, порозумінню та доброзичливості, дає змогу по-справжньому реалізувати особистісно зорієнтоване навчання. Вважаю, що саме так учитель крок за кроком наближається до професійного успіху.

Урок має бути ефективним, оптимальним за структурою. Вимога до сучасного уроку – інтеграція знань з різних предметів, а також кожен учень повинен мати час для роздуму, переживання, вибору позиції і обов'язково словесного звучання своїх думок. Особливо цінним є творчий підхід до створення системи роботи на різних етапах уроку в залежності від його типу та навчального матеріалу.

Відомо, що неодмінними складовими особистісно зорієнтованого уроку є:

- мотивація;
- чітке формулювання теми уроку;
- визначення цілей та завдань, спрямованих на розвиток пізнавальних та творчих здібностей учнів;
- ефективність методів, за допомогою яких реалізуються цілі уроку;
- підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку.

Грунтовніше розглянемо й охарактеризуємо названі етапи уроку.

I. Мотивація

Мета – забезпечити емоційну готовність до уроку, сфокусувати увагу на проблемі й викликати інтерес до теми.

Вважаю, що ефективність заняття багато в чому залежить від так званого **налаштування на урок**, тобто забезпечення емоційної готовності до уроку. З перших хвилин учень повинен відчувати, що він цікавий учителю не просто як носій знань, а й як особистість, що тут переймаються його настроєм, душевним самопочуттям. Спостереження за власним настроєм привчає школярів стежити за своїм внутрішнім станом, аналізувати його, а це сприяє формуванню рефлексійних умінь, мобілізує до праці, активізує увагу. Відтак учителю легше створити робочу атмосферу на уроці. Отже, щоб досягти позитивного налаштування учнів на урок, практикую спеціальні методики, а саме:

- обмін компліментами;
- визначення настрою за допомогою дієслів *хвилююся, сподіваюся, радію, очікую...*;
- «Побажай собі (мені) удачі»;
- «Ланцюжок добрих побажань»;
- з'ясування настрою у групах;
- з'ясування емоційної готовності за допомогою словосполучення;
- побажання успіху від учителя;
- обмін усмішками;
- обмін побажаннями, у яких є слово, що стосується теми уроку;
- мімічне відображення настрою;
- «Незакінчене речення»;
- «Кольоровий настрій» (графічний, словесний);
- визначення настрою за допомогою образних висловів тощо.

Досить дієвими на початковому етапі уроку, на мою думку, є використання легенд, притч, поезій, які збагачують сприймання, мислення і почуття школярів. Підбираю тексти, що органічно поєднують наукову інформацію, естетичну насолоду і філософське розуміння сенсу людського життя. Притчі активізують пам'ять, мотивують і оптимізують вивчення й закріплення нового матеріалу, оживлюють та емоційно насичують його. Упевнилась, що в них міститься значний освітній і виховний потенціал. Легенди, притчі сприяють засвоєнню знань, прищеплюють загальнолюдські цінності. До речі, ці тексти використовую для подальшої роботи на уроці. Наприклад:

Гордий олень

В одного молодого Оленя були великі й гарні роги, якими він дуже пишався. Поряд пасися дикі кози з маленькими й непоказними ріжками, а дикі кабани взагалі не мали ніяких, хіба що криві ікла. Олень зневажливо фиркав і відвертався, гордовито піднявши свої розкішні роги.

І все в його житті було б чудово, якби не його ноги! Оленеві здавалося, що вони в нього занадто тонкі й криві. Він про це нікому не казав, але дуже страждав через це.

Якось у лісі сталася пожежа. Звірі з переляку кинулися від вогню навіть оки. Цього разу олень оцінив усю користь своїх міцних ніг – вони несли його швидше од вітру! Він обігнав усіх кабанів, кіз, антилоп і неодмінно врятувався б, якби не його гіллясті, розкішні роги! Вони застрягли в густих заростях. Тоді Олень усвідомив, наскільки потрібні ноги, на які він завжди нарікав, і які безглузді роги – предмет його колишньої гордості! (З журн.)

Справжньою оздобою уроків рідної мови є поетичні твори Ліни Костенко. На фоні «Місячної сонати» Бетховена (під час вивчення теми «Однорідні члени речення» у 8 класі) звучить поезія «І місячну сонату уже створив Бетховен...». Упродовж уроку учні працюють з лексичним матеріалом про Місяць: історія дослідження планети, її форми, місячне затемнення, народні уявлення, прикмети тощо.

А музика, пісня – це й органічна частина виучуваного матеріалу, і камертон, який налаштовує струни дитячої душі на ліричний лад, руйнує замкненість. Часто на своїх уроках використовую аудіозаписи пісень у виконанні Ніни Матвієнко – сучасної української співачки, у репертуарі якої суспільно-побутові пісні, колискові, коломийки, покладені на музику літературні тексти, зокрема «Пісня про матір» Бориса Олійника.

Наступним етапом мотивації є актуалізація суб'єктивного досвіду й опорних знань. Учень повинен усвідомлювати *що і для чого* він робитиме на уроці. Завдання вчителя – відшукати просту, зрозумілу, привабливу мету в колі вікових інтересів та захоплень школярів. Маючи особистісну зацікавленість, учень буде налаштований на ефективний процес пізнання. З цією метою використовую прийоми, що створюють проблемні ситуації; викликають у дітей здивування, інтерес; підкреслюють парадоксальність явищ та подій. Це може бути коротка розповідь учителя, бесіда; проблемна ситуація (завдання, запитання) тощо.

Ще один приклад – фрагмент уроку української літератури у 7 класі.

Тема. А. Чайковський. «За сестрою». Відтворення історичних подій із позиції гуманізму.

Мотиваційний етап.

1. Забезпечення емоційної готовності до уроку («Кольоровий настрій»).

Учні створюють палітру свого настрою, використовуючи кольоропис О. Лутошкіної, яка подає такі значення кольорів: червоний – радісний; жовтий – приємний; зелений – спокійний; синій – незадоволений, сумний; фіолетовий – тривожний, напружений; чорний – повний занепад, смуток; білий – важко відповісти.

2. Актуалізація суб'єктивного досвіду й опорних знань.

Завдання вчителя – поставити перед учнями просту, зрозумілу, привабливу для них мету в межах вікових інтересів та захоплень вихованців. Маючи особистісну зацікавленість, учень буде налаштований на ефективний процес діяльності.

2.1. Гра «Пароль».

- Пригадаймо деякі поняття з історії літератури, якими ми послуговуватимемося сьогодні на уроці. Продовжте речення:
- прозовий твір оповідного характеру з динамічним розвитком сюжету; зазвичай у ньому відображено один епізод із життя героя ... (оповідання);

- епічний твір розповідного характеру, значний за обсягом, у якому докладно розповідається про події, що відбувалися з героями протягом тривалого часу... (повість).

Пропоную учням швидко згадати деякі поняття (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка), щоб підготувати їх до сприйняття сюжету повісті А. Чайковського «За сестрою» та з'ясування змісту нових термінів (сюжет, композиція).

2.2. Укладання «Квітки цінностей».

- Діти, подумайте й запишіть, хто або що для вас є найціннішим у житті.

За допомогою словосполучень учні записують на пелюстках свої цінності, озвучують, створюють на аркушах «Квітку цінностей»: *щаслива сім'я, велика дружна родина, усміхнена мама, наша Батьківщина, рідний край, міцне здоров'я, вірні друзі, любов до ближнього* тощо.

2.3. Бесіда.

- Якщо у людини є всі названі вами цінності, чи можна назвати її щасливою?
- А якщо вона втратить бодай одну з пелюсточок цієї квітки?
- Чи готові ви пожертвувати своїми цінностями? Якими? Коли?
- А чи жертвували б своїми цінностями заради інших?
- Чи часто у житті вам доводиться робити вибір? Чи складно це робити? Чому?

2.4. Рефлексія діяльності. (Метод «Незакінчене речення»: «Виконуючи це завдання, ми зрозуміли... (*варто пам'ятати, що ми відповідаємо за свої вчинки і їх наслідки*)).

Отже, запропоновані семикласникам завдання допомагають усвідомити, що щастя людини, яка втрачає бодай одну пелюсточку «Квітки цінностей», є неповним, що ми відповідаємо за свої вчинки і їхні наслідки; сприяють ефективному засвоєнню нового матеріалу; спонукають до використання набутих знань у повсякденному житті.

Вважаю, що саме актуалізація є тим рушієм, який дає змогу «завести» урок. Знайти запитання, завдання, які задіяли б життєвий досвід учня, зробили потрібним (актуальним) саме зараз певні знання – у край важливо. Причому це мають бути особисто значущі питання. Тоді і зміст вивчаного матеріалу набуде особистісної значущості.

Після підбиття підсумків цього мотиваційного етапу представляю тему уроку. Іноді роблю навпаки, оголосивши тему уроку, даю можливість учням самостійно з'ясувати, для чого їм потрібно вивчити той чи інший програмовий матеріал. Ще ефективніше спрацює фраза: «Допоможіть мені, будь ласка, з'ясувати, для чого вам потрібно вивчати ...». Іноді вичерпну відповідь на це запитання отримуємо наприкінці уроку, після вивчення теми та отримання нових знань, вироблення вмінь і навичок.

II. Читке формулювання теми уроку

Тема уроку може містити певну проблему й визначати його цілі, завдання, тип та структуру. Наприклад: «Життєві позиції царя Плаксуна та Лоскотона в казці «Цар Плаксій та Лоскотон» В. Симоненка», «Єдність людини і природи в поезіях М. Рильського», «Образ Мойсея в поемі І. Франка, розкриття складності його характеру», «Проблема особистого щастя у драмі Івана Франка «Украдене щастя». Роздуми над тим, у кого з героїв украдено щастя», «Чи можна вважати патріотом людину, що виїхала за межі України у скрутний для неї час?», «Чи може іменник означати ознаку, кількість, дію?» тощо. З наведених прикладів видно, що уже саме формулювання теми викликає запитання, спонукає до роздумів, пошуку, дослідження. Зацікавити учнів можна шляхом використання різних методів та прийомів: презентація, слайд-шоу, учнівські ілюстрації до текстів, інсценування окремих уривків твору тощо.

III. *Визначення цілей та завдань, спрямованих на розвиток пізнавальних та творчих здібностей учнів*

При визначенні цілей уроку завжди враховую те, що є найголовнішою умовою оновлення навчально-виховного процесу. Це гуманістичність, яка передбачає створення передумов для самореалізації особистості, розкриття її природних задатків. Тому при визначенні цілей уроку вживаю замість звичних «навчити», «розвивати», «формувати», «виховувати» слова «спонукати», «сприяти», «допомогти», «забезпечити», «створити умови» тощо. Організую діяльність учнів так, щоб вони думали над темою та проблемою, порушеною автором у творі, ставили запитання.

IV. *Ефективність методів, за допомогою яких реалізуються цілі уроку.*

Основні правила, якими керують під час використання методів і прийомів на цьому етапі уроку:

1. Спрямувати зусилля на те, щоб кожна дитина була повноцінним, творчим суб'єктом діяльності, відчувала свою самодостатність і неповторність.
2. Довіряти учням, стимулювати ініціативність, створювати «ситуацію успіху» для кожного вихованця.
3. Виконувати роль консультанта, радника.
4. Не навчати, а створювати ситуацію.
5. Сприяти усвідомленому засвоєнню навчального матеріалу, створювати умови для формування ціннісних орієнтацій дитини, забезпечувати вироблення вмінь і навичок, необхідних для життєвого й професійного вибору.
6. Дивувати учнів, адже ніщо так не стимулює роботу мозку, як цікаве, незвичайне.

7. Не забувати про те, що ніщо так не запам'ятовує учень, як помилку вчителя. Навмисне помилятися особливо при вивченні складної теми.
8. Не використовувати прийоми, якщо в учнів немає засобів довести істину.

V. Підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку

Рефлексія – найважливіший етап інтерактивного уроку. Учні запитують, інтерпретують, застосовують, змінюють та поширюють здобуті знання, роблять огляд ідей, що були відкриті ними. Функції цього етапу:

- усвідомити зміст опрацьованого;
- порівняти отримані результати з очікуваними;
- проаналізувати, чому сталося так чи інакше;
- зробити висновки;
- закріпити чи відкоригувати засвоєне;
- визначити нові теми для подальшого опрацювання;
- скласти план подальших дій.

Під час обговорення пропоную запитання:

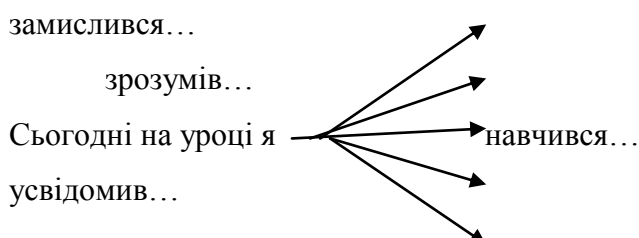
- Що нового дізналися?
- Чи здійснилися ваші очікування?
- Що схвилювало, збентежило, зацікавило?

Рефлексія не повинна бути вербальною. Це можуть бути малюнки, схеми, графіки тощо.

На підсумковому етапі уроку виділяю стадії:

- встановлення фактів (що відбулося?);
- аналіз причин (чому це відбулося?);
- планування дій (що робити далі?).

На завершення роботи пропоную учням пригадати, у якій послідовності вони виконували роботу, над чим міркували на тому чи іншому етапі роботи, що було найбільш цікавим, у чому помилялися і в чому бачать причини помилки тощо. Найчастіше на етапі рефлексії використовую методи: «Мікрофон», «Прес», «Незакінчене речення» тощо. Наприклад, підбиваючи підсумки уроку, учні закінчують речення: «Сьогодні на уроці я повторив...», «Мені було цікаво...», «Найбільше сподобалось...», «Мені було важко, коли...», або ж:

порадів...

Важливий момент на уроці – домашнє завдання. В умовах особистісно зорієнтованого навчання необхідно, на мій погляд, дотримуватися таких вимог:

1. Домашнє завдання повинне органічно поєднуватися зі змістом, цілями та завданнями уроку.
2. Обов'язковими є вибіркєві та індивідуальні завдання.
3. Не потрібно перевантажувати учнів.
4. Необхідно користуватися принципом доступності.

На уроках мови, наприклад, часто пропоную дітям скласти опорну схему, узагальнювальну таблицю до теми, тести, кросворд, ребус тощо. Ще один ефективний прийом – застосування набутих знань на практиці. Після ознайомлення з методами риторики пропоную учням з'ясувати їх дієвість на практиці (у спілкуванні з друзями, у спробі переконати в чомусь своїх батьків).

Улюблєними домашніми завданнями з літератури є такі:

- Випишіть ключові слова з твору.
- Накресліть опорну схему до твору (сюжетної лінії, долі героя).
- Випишіть слова, з якими автор звертається особисто до вас (особливо ефективним є при вивченні творів Т.Г. Шевченка).
- Складіть сенкан, систему запитань, тести тощо.

Отже, кожен урок несе певний обсяг інформації, однак тільки від учителя залежить, наскільки її можуть сприйняти та засвоїти учні, якими навчальними методами та прийомами при цьому треба скористуватися. При підготовці до уроку обов'язково потрібно враховувати ту модель, де уроком учитель лише керує, а творять урок самі учні; треба продумати систему логічно вмотивованих дій, послідовному переходу від одного елемента до іншого. Тому постійно поглиблюю свої знання, опрацьовую додаткову літературу, привчаю до цього і своїх учнів. Прагну донести до них таку аксіому – підручник не є єдиним джерелом знань, тому варто вивчати різні погляди на проблему із посібників, словників, довідників.

Ретельно готуюсь до кожного уроку, продумуючи хід заняття, добираючи ефективні методи та прийоми. Допомагають у цьому, як я уже зазначала, сучасні технології. Тому на всіх етапах уроку використовую інтерактивні методики, які поєдную з традиційними (особливо на першому етапі запровадження інновацій) для забезпечення «зони психологічного комфорту» (О. Пошетун), а також для запобігання зниження уваги протягом уроку, недопущення зниження інтересу до навчального матеріалу, для подолання дискомфорту через недосконале володіння інструментарієм інтерактивного

навчання та враховуючи рівень навчальної підготовки учнів. Важливим є те, що, застосовуючи елементи інтерактивного навчання на уроках, учні вчаться бути демократичними, критично мислити, співпрацювати, приймати рішення, спілкуватися з іншими. Отже, використання інтерактивних технологій не є самоціллю, а лише засобом, який сприяє співробітництву на уроці.

У своїй роботі намагаюся застосовувати оптимальні інтерактивні технології, які б проектували креативні якості особистості учня: фантазію, натхнення, ініціативу, нестандартність, непересічність, наявність власної точки зору. Самоздатність осмислювати учуване, виділяти основне, сприяє виробленню вмінь свідомо застосовувати знання на практиці.

Роботу в парах, у малих групах, використання інтерактивних прийомів «Коло ідей», «Акваріум», «Асоціація», «Мікрофон», «Навчаючи - навчаюся», «Мозковий штурм», «Незакінчені речення», «Метод ПРЕС», «Ажурна пилка», різних варіантів дискусійного навчання (дискусія, диспут, дебати) та вправ «Відстрочена увага», «Лови помилку», «Своя опора», «Передай крейду», «Свої приклади», «Дружня порада», «Створи символ» поєдную з традиційними формами роботи та з творчою діяльністю нестандартного спрямування: сенкан (сенкен, синквейн), «виступ у суді», інтерв'ю з письменником чи героєм, «створення» фільму, вернісаж ілюстрацій до твору, вернісаж ідей, рольова гра, літературна гра, написання фанфіку та ін.

Досить результативним серед інших методів та прийомів, на мій погляд, є активні форми навчання, що відповідають самій природі людини, бо націлені на розкриття особистого «Я» кожного школяра. Серед таких активних методів віддаю перевагу:

- евристичному спостереженню;
- порівнянню;
- конструюванню;
- моделюванню;
- методу творчої реалізації.

Значущим місце в даній методиці посідає використання міжпредметних зв'язків, що дає можливість спиратися на досвід та обізнаність учнів, залучаючи їх до навчального партнерства. За цієї умови дуже ефективними й результативними є нестандартні форми інтегрованих уроків.

Алгоритм інтерактивного навчання передбачає використання і таких активних методів навчання як аналіз конкретних ситуацій, уведення в досліджувану проблему, визначення задачі, групова робота над ситуацією, групова дискусія, підсумкова бесіда, рефлексія. Вважаю важливим поступове введення елементів інтерактивного навчання (як і будь-якої інновації), скрупульозне вивчення інструментарію як учителем, так і учнем, адже невпевненість чи не правильна установка на початку роботи у такій ситуації не дасть бажаного результату та призведе до марного витрачання робочого часу на уроці.

Наприклад, на уроках мови новий матеріал я подаю дітям у вигляді блок-схем, таблиць, малюнків, пірамід тощо. Починаючи вивчення теми, ми з учнями індивідуально, в групах чи фронтально обговорюємо, аналізуємо навчальний матеріал. Основні поняття з теми фіксуємо в опорних конспектах, а потім засвоюємо шляхом неодноразового повторення, добираємо приклади. Таким чином, вивчаючи морфологію, привчаю учнів складати узагальнюючу таблицю або опорну схему на кожному з частин мови. Спочатку пояснюю матеріал, ілюструю прикладами і паралельно складаю схему на дошці. При цьому не припиняється живий діалог з учнями, які допомагають підібрати приклади, вносять пропозиції щодо правильної побудови опори. Наступного разу аналізований навчальний матеріал представляю у вигляді схеми, зумисне пропускаючи деякі її складові частини. Учні повинні «відновити» схему, користуючись правилом у підручнику. Можливий і такий варіант, як перетворення учнями тексту правила в опорну таблицю або схему, складання лінгвістичного повідомлення за ними. З часом, коли школярі добре оволодіють навичками складання опорних схем і таблиць, вони отримують випереджувальне завдання: самостійно скласти таблицю або схему до теми, яка буде вивчатися.

Учні «малюють» основні теоретичні поняття у вигляді структур, матриць, пірамід, нерідко у зошитах з'являються «сонечка», «хмарки», «чарівні квіти», «рибки» тощо. Треба зауважити, що вони самі оцінюють ефективність опорних схем, адже "так цікавіше, зрозуміліше і легше». На уроці декілька учнів презентують свою роботу, виступаючи у ролі вчителя, пояснюють новий матеріал. Оцінюється не тільки правильна, а й оригінальна подача нової теми.

Як бачимо, поступово учні привчаються до роботи з підручником, іншими джерелами, адже останній етап передбачає саме творчий підхід. А вміле застосування інноваційних форм роботи, на мою думку, дасть змогу вчителю успішно розв'язати порушені проблеми.

Як зразок, пропоную фрагмент уроку з мови в 10 класі на тему: «Правопис слів із чергуванням голосних і приголосних».

Проблемне запитання. Які функції виконують історичні чергування голосних і приголосних звуків в українській мові?

✦ Під час презентації випереджувальних завдань учні заповнюють таблицю.

Чергування	Приклади	Морфема, у межах якої відбувається чергування	Відбувається при словотворі	Відбувається при словозміні
------------	----------	---	-----------------------------	-----------------------------

✦ *Я так думаю* (в основі лежить інтерактивна технологія «Прес»). Пропоную до поданих слів дібрати споріднені словоформи з усіма можливими найдавнішими чергуваннями виділених голосних й відповісти на запитання, користуючись заповненою самостійно таблицею: «Які з наявних у цих словах чергувань не були представлені в повідомленні? Аргументуйте свою відповідь». (*Беру, нести, скочити, котити, збирати, вести, пекти...*)

✦ *Мовностилістичний поради́к* (робота в групах). Прочитайте мовностилістичні поради мовознавця О.Пономарева. Підготуйте такі поради стосовно написання слів *овес, рінь, біль*.

Вісь: Р., Д. – осі, ЗН. – вісь, ОР. – віссю, М. – (на) осі, Кл. – осе! У множині всі форми вживаються з <i>о</i> і не мають початкового <i>в</i>	Міць: Р. - моці, а не міці Треба писати й вимовляти <i>міць, міццю</i> , але <i>моці</i> (як <i>ніч, ніччю, ночі</i>)
---	---

Отже, запропоновані завдання і запитання дають змогу десятикласникам узагальнити свої знання про основні історичні чергування голосних і приголосних звуків в українській мові; активізувати дослідницьку діяльність школярів у процесі розв'язання навчальних ситуацій; формувати логічність і виваженість у міркуваннях, самостійність і послідовність у судженнях; виробляти потребу досконало знати закони рідної мови й наслідувати їх.

Нині проблема самостійного, логічного, творчого мислення особливо актуальна. Тому у своїй педагогічній практиці широко застосовую технологію критичного мислення, керуючись порадами О.Пометун (курс «Основи критичного мислення»). Це сприяє розви-

ткові вмінь учнів вирішувати складні проблеми, критично ставитися до обставин, порівнювати альтернативні точки зору та приймати виважені рішення. Які ж види діяльності спрямовані на формування у школярів навичок критичного мислення на уроках літератури? Аналізуючи образи художнього твору, пропоную учням технологію «Групування». Зокрема аналізуючи образ Наталки (за п'єсою І. Котляревського «Наталка Полтавка»), школярі складають інформаційне груно, яке допоможе зрозуміти їм характер головної героїні твору.

Під час характеристики образів ставлю завдання не тільки аналізувати поведінку, вдачу, вчинки персонажів, описувати зовнішність. Старшокласники повинні навчитися пояснювати, за допомогою яких засобів автор створював образи, які прийоми використав для емоційного впливу на читачів.

Щоб визначити коло проблем, які автор порушує у творі, ми з учнями працюємо за технологією «Щоденник подвійних нотаток». Під час роботи з художнім текстом, коли потрібно з'ясувати особистісне ставлення учня до прочитаного, пропоную поділити сторінки зошита на дві частини: у першу записати фрази, що найбільше схвилювали, чи ті, які потрібно докладно проаналізувати, у другу – свої міркування.

Аналізуючи твір М.Хвильового «Я (Романтика)», учні виписують із тексту ті фрази, що вразили, про які хочеться висловлюватись. Наприклад:

«Я чекіст, але я людина»; «Тут, в глухому закутку, на краю города, я ховаю від гільйотини один кінець своєї душі»; «Ніколи нікому не говорити, як розколося моє власне «я»».

Аналізуючи драму-феєрію Лесі українки «Лісова пісня» застосовую прийом «Мозковий штурм». Проблемна тема: мотив зради у творі «Лісова пісня».

У спільному колі або в парах учні визначають, хто з персонажів пов'язаний з цим мотивом, до чого призводить зрада кожного з них.

Лукаш – Мавка – втрачене кохання

Лукаш – талант до музики – бездуховне життя

Мавка – «покинула високе верховіття і низько на дрібні стежки спустилась» - розчарування в людях, втрата кохання, забуття

Мати Лукаша, Килина – прохання дядька Лева і Лісовика – помста лісових духів

«Мозковий штурм» поєднує з іншими видами діяльності, такими як: «Обери позицію», створення асоціативного куща, інсценування уривків твору, евристична бесіда, редагування тощо. Це допомагає глибоко і різносторонньо проаналізувати художній твір. Поєднуючи на уроках різні методики і технології, створюючи сприятливу психологічну атмосферу, учні формують такі потрібні для сучасного життя навички критичного мислення.

Одним із важливих видів діяльності, вважаю проблемне навчання, яке активізує самостійну роботу учнів, що веде до ґрунтовного засвоєння і закріплення наукових знань, розвиває творче мислення, здатність до самостійного вирішення поставленого завдання. Тому елементи такого навчання застосовую на окремих етапах вивчення програмового матеріалу та на відповідних етапах уроку: постановка проблемного завдання на початку вивчення розділу (теми) та повернення до його вирішення на підсумкових уроках; формулювання проблемного питання на початку уроку (найчастіше - в епіграфі) з подальшим його розв'язанням на підсумковому етапі. Зокрема на уроці літератури у 7 класі, розглядаючи тему «Доброта і любов в українській родині» за повістю Анатолія Дімарова «Блакитна дитина», звертаюся до учнів з таким запитанням: «Що, на вашу думку, потрібно для того, аби в сім'ї панували мир і злагода?». Далі на основі їх відповідей складаємо пам'ятку «Правила культури поведінки і взаємин у сім'ї». Вважаю, що такий вид діяльності допоможе семикласникам глибше розкрити порушені у творі проблеми.

Спираючись на досвід роботи експерта міжнародної програми «Дебати», педагога з м. Самари С.Василевської, на своїх уроках застосовую одну з інтерактивних технологій – дебати. Авторка програми характеризує різні види цих технологій: текстові дебати, дебати на основі літературознавчого аналізу, літературно-критичні дебати, проблемні, швидкісні. Вони створюють потенціал для розвитку думки, інтелекту, сприяють виробленню в

учнів умінь формулювати власні судження, залучають їх до активного навчання. Найбільше мої учні полюбляють швидкісні дебати, або міні-дебати. Учасники дебатують один на один, і кожен може поставити опонентові тільки два запитання. При цьому велика тема ділиться на підтеми. За драмою Лесі Українки «Бояриня», наприклад, виділяємо такі підтеми:

- Оксана любить і розуміє свій народ.
- «Кому потрібне те моє здоров'я та й я сама».
- Повноцінне життя людини неможливе в атмосфері неволі.

Теми для дебатів беремо із текстів художніх творів, літературно-критичних статей, з підручника літератури, де авторами пропонуються проблемні питання для дебатних обговорень.

На заключних (підсумкових) уроках, стимулюючи самостійну пізнавальну діяльність учнів, використовую «Метод проектів». Метод проектування допомагає учневі бути не пасивним споживачем готових знань, а суб'єктом навчання, який активно включається у спільну діяльність, відчуває себе рівноправним учасником діалогу, співтворцем. Це саме той вид діяльності, який наочно демонструє практичне застосування набутих знань.

Особливо популярними є ігрові проекти, де вчитель може задіяти артистично обдарованих дітей. Ступінь творчості учнів у цьому випадку дуже високий, проте домінуючим видом діяльності все-таки є гра. Вдало вписуються у структуру уроку і елементи так званих довгострокових проектів: дослідницьких та інформаційних, які я використовую у вигляді випереджувальних завдань, для створення проблемних ситуацій у ході вивчення нового матеріалу та як підсумок на етапі закріплення, систематизації і узагальнення знань. Наприклад, школярами були підготовлені проекти, теми яких вони обирали виключно за бажанням: «Літературні ігри до теми «Павло Тичина – «дивний мрійник з очима дитини» (10 кл.), «Ігри патріотів (кросворди, ребуси, вікторини про життя і творчість Ліни Костенко)» (11 кл.), «Складання карти подорожі героїв повісті «Захар Беркут» Івана Франка» (7 кл.), «Створення виставки «Шевченко - художник» (9 кл.) тощо.

Отже, працюючи над власним проектом, учні самостійно розв'язують творчу чи дослідницьку проблему. Крім того, метод проектів позитивно впливає на емоційний стан школярів. Він дає можливість поділитися життєвим досвідом, співпрацювати з учнями

різновікових груп, самостійність у виборі теми, відсутність вимушеного керівництва з боку вчителя – дії, спрямовані на досягнення певного результату. Цінним є те, що школярі набувають уміння користуватися джерелами інформації: книгами, періодикою, комп'ютерними засобами, вчать самостійно опановувати знання, порівнюючи, зіставляючи, даючи оцінку вчинкам, стосункам людей, суспільним і культурним явищам та процесам, спостерігати і робити власні висновки.

Активно впроваджую в практику викладання рідної мови та літератури комп'ютерні технології. Процес інформатизації суспільства зумовлює й інформатизацію освіти: використання нових інформаційних технологій, орієнтованих на реалізацію психолого-педагогічної мети навчання і виховання. Готуючи уроки з використанням комп'ютерних технологій, ставлю перед собою завдання підвищити їх ефективність, створити умови для високоякісного засвоєння навчального матеріалу, розвивати інтелектуальні, творчі здібності учня, виховувати гармонійну особистість, готувати учнів до життя у розвиненому інформаційному середовищі. Завдяки мультимедіа (презентацій, добору ілюстрацій, використання кіно- чи відеофрагментів) навіть сухий теоретичний матеріал оживає, стає цікавим, наочним.

Тому учні старших класів залюбки створюють ознайомлювально-інформаційні проекти, що стосуються біографії українських письменників: збір і оформлення цікавих фактів із життя митця (життєва позиція митця, кредо і світогляд, вдача, темперамент, грані особистості, характер, зацікавлення й захоплення, обдарування), пошук і оформлення відомостей про різні варіанти твору, проведення уявних екскурсій тощо. Результатом створення цих проектів є мультимедійні презентації. Варто зазначити, що учні під час підготовки домашнього завдання часто використовують презентацію, вважаючи, що вона більш зрозуміла й логічна. Аджена сьогоднішній день, користуючись Інтернетом, учень має можливість здобувати необхідну йому інформацію у десятки чи навіть сотні разів швидше, ніж раніше.

У своїй практичній діяльності використовую не тільки учнівські, а й власні мультимедійні презентації, створені за допомогою програми PowerPoint, зокрема такі їх види:

- презентації для лекційного викладу матеріалу;
- презентації для узагальнюючих уроків;
- презентації для уроків тематичного оцінювання знань.

Це викликає живий інтерес в учнів, покращує процес засвоєння матеріалу, унаочнює пізнання, сприяє розвитку творчих здібностей. Мною створена низка ознайомлювально-інформаційних презентацій до різних тем з української мови та літератури.

Використання на уроках інноваційних методів навчання, які більш затратні в часовому вимірі, ніж традиційні, вимагає особливого підходу і до оцінювання знань учнів. Тому найчастіше у якості форм поточного оцінювання використовую тести, експрес-опитування, самооцінку. З метою активізації самооцінювальної діяльності учнів застосовую прийоми «уявний мікрофон», «незакінчене речення» та (обов'язкова умова!) чітко сформульовані критерії оцінювання участі учня у кожному виді навчальної діяльності протягом уроку.

Спостерігаючи та аналізуючи результативність впровадження інтерактивних технологій у навчальний процес можна побачити, що постійне застосування інтерактивних технологій при вивченні предмета значно підвищує рівень навчальних досягнень учнів.

Моніторинги навчальних досягнень учнів з української мови та літератури, серія контрольних робіт, які систематично проводяться протягом навчального року, опитування учнів, батьків, учителів показали, що не тільки рівень навчальних досягнень учнів має позитивну динаміку.

Результативність роботи з обдарованими учнями (2009-2011/3 рр).

- Білокоз Карина, 8 клас, переможець (I місце) районного етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури, 2009 рік;
- Шевченко Юлія, 10 клас, переможець (III місце) районного етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури, 2009 рік;
- Білокоз Карина, 8 клас, переможець (III місце) районного етапу мовознавчого конкурсу ім. Петра Яцика, 2009 рік;
- Руденко Оксана, 8 клас, переможець (III місце) районного етапу конкурсу «Кобзареві передзвони», 2009 рік;
- Шевченко Юлія, 11 клас, переможець (III місце) районного етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з української мови та літератури, 2010 рік;
- Білокоз Карина, 8 клас, переможець (III місце) районного етапу мовознавчого конкурсу ім. Петра Яцика, 2010 рік;
- Білокоз Карина, 11 клас, переможець (II місце) районного етапу мовно-літературного конкурсу ім. Т.Г.Шевченка, 2011 рік;

- Білокоз Карина, 11 клас, грамота за участь у Міжнародному конкурсі «Мій рідний край», 2013 рік;
- Ключ Катерина, 5 клас, переможець (II місце) районного етапу мовно-літературного конкурсу ім. Т.Г.Шевченка, 2013 рік;
- Василенко Сніжана, 7 клас, переможець (III місце) районного етапу мовно-літературного конкурсу ім. Т.Г.Шевченка, 2013 рік;
- Моїсеєнко Анастасія, 10 клас, переможець (III місце) районного етапу мовно-літературного конкурсу ім. Т.Г.Шевченка, 2013 рік.

Виконуючи обов'язки керівника шкільного методичного об'єднання вчителів суспільно-гуманітарного циклу, організовую та контролюю методичну роботу вчителів-словесників та істориків. Виходячи з цього, маю нагоду відвідувати уроки учителів. Та при відвідуванні уроків ще більшим у нагоді стає знання та уміння застосовувати інтерактивні інноваційні технології. Адже зробити належну оцінку уроку, дати корисну пораду, знайти родзинку уроку, на мою думку, навіть важче, ніж провести свій. Знову ж, маю слухну нагоду досить активно ділитися досвідом роботи з колегами: виступи на педагогічних радах, планування та організація роботи шкільного методичного об'єднання, проведення засідань ШМО.

Впровадження власного досвіду здійснюю у межах закладу, адже тема досвіду тісно пов'язана з методичною темою закладу: «Ефективне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховний процес».

Отже, можна зробити висновок, що використання інноваційних педагогічних технологій сприяє зміні моделі поведінки між учителем та учнями, допомагає розвивати навички мислення, здібності та можливості учнів, дозволяє застосовувати ці ж технології у повсякденному житті. Практичні навички, отримані на уроках мови та літератури, переносяться на усі сфери життя дітей та забезпечують їм розширення зони як навчальної, так і соціальної компетентності.

Я.А. Коменський зазначав, що *«...людей варто навчати найголовнішим чином того, щоб вони здобували знання не з книг, а спостерігали самі небо і землю, дуби і буки, тобто, щоб вони досліджували і пізнавали самі предмети, а не пам'ятали тільки чужі спостереження і пояснення».*

Перелік використаної літератури

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004.
2. Інтерактивні технології навчання: теорія, досвід: Методичний посібник. / Авт.-уклад. О. Пометун, Л. Пироженко. – 2007.
3. Інформаційно-методичний журнал «Школа», № 6, червень 2006.
4. Крамаренко С.Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів // Відкритий урок. – 2002. - №5-6.
5. Навчання в дії: Як організувати підготовку вчителів до застосування інтеракт. технологій навчання: Метод, посіб. / А. Панченков, О. Пометун, Т. Ремех. - К.: АП.Н.
6. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології. К, 2000.
7. Освітні технології. / За ред. О.М.Пехоти. – К. – 2002.
8. Організація та проведення гри «Дебати»: методичні рекомендації / за ред.. Л. Тарасовської, Г.Каліберди. – Полтава, 2004.
9. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. - К.: А.С.К., 2004.
10. Суворова Н. Интерактивное обучение: новые подходы // Инновации в образовании. – 2001. - №5.
11. Фасоля А.М. Особистісно-зорієнтоване навчання: дидактичний аспект // Українська мова і література. – 2003. - №48.
12. Фасоля А.М. Урок в умовах особистісно-зорієнтованого навчання // Українська мова і література. – 2003. - №46.